

МОВАЗНАЎСТВА

Сняжана Асабіна

Гродна

Моўныя асаблівасці аповесці Міхася Андрасюка “Белы конь”

Творчае сталенне пісьменніцкага таленту Міхася Андрасюка ў аповесці “Белы конь” вызначаецца тым, што тут аўтар выступае ў новым для сябе жанры. Твор вызначаецца паглыбленнем гістарычнага мыслення. Свет аповесці адлюстроўвае нашу сучаснасць, але ў песным перапляценні з падзеямі мінулага.

Пісьменніка перш за ўсё цікавіць успрыманне чалавекам гістарычных падзей, высвятленне таго, як яны ўплываюць на ягонае жыццё, фармулююць светапогляд, ствараюць свет маральных каштоўнасцей.

Кампазіцыйна аповесць уяўляе сабой зборнік навэл, аб’яднаных агульнай тэмай – гісторыяй сям’і Іванюкоў – бабкі Соні і дзеда Уладзіміра – і іх нашчадкаў – Антона, Колі, Сашкі і Валодзі. Гісторыя Мясцічка на польска-беларускім памежжы перадаецца праз лёс гэтай сям’і. Само Мясцічка – вобраз філасофска-абагулены, ён уяўляе сабой своеасаблівы цэнтр Сусвету, які імкнецца спасцігнуць пісьменнік. Менавіта гэта падкрэслівае знаны беларускі даследчык літаратуры С. Андраюк: *Мясцічка для Андрасюка – гэта своеасаблівы свет, у якога свае законы руху і ўзаемадзеяння, свае крытэрыі добрага і прыгожага, сваё месца ў сусвеце. Гэта не проста адно з месцаў жыхарства, а адзінае такое – Мясцічка*¹.

---

¹ С. Андраюк, *Свет да болю блізкі*, [у] Шлях па прамой часу, Беласток 2007, с. 308.

Аповесць пачынаецца апавяданнем “Граніца”, у аснову якога пакладзена гісторыя аб падзеле зямлі каля хаты сям’і Іванюкоў. Палова яе павінна была адысці да савецкай тэрыторыі, другая ж застацца польскай. Трагізм сітуацыі ў тым, што з лёсам чалавека ніхто не лічыцца, ні сама гісторыя, ні нехта ў Маскве, які перакройвае межы і чалавечыя лёсы, не кіруючыся здаровай логікай. Аднак гаспадар хаты – адзін з прадстаўнікоў сям’і Іванюкоў – спрабуе дамовіцца з капітанам сваімі метадамі: *Але Іванюк, мала знаёмы з сапраўднымі законамі вялікага свету, верыў, што па агульных законах і канстытуцыях, якія пішуцца прам чалавечага спачування і шчырасці, кожнаму, нават гэтаму капітану, дазваляецца мяняць лёсы людзей да лепшага без згоды генералаў і іншых начальнікаў. І таму сіне-зялёныя паўтарацкі вытыркаліся з усіх бакоў*². Пасля доўгіх угавораў савецкі капітан згаджаецца перанесці лінію мяжы, але ўжо раніцай ён пераменіць гэтае рашэнне. Іванюку давядзецца разбурыць сваю хату, а праз пэўны час ставіць яе назад, бо з Масквы прыйдзе добрая навіна, і зямля застаецца без перадзелу.

Гісторыя Мясцэчка перадаецца ад ўнука дзеда Уладзіміра – Валодзі – якраз таго з Іванюкоў, *што старгаваў у савецкага капітана драбок краіны беларускіх дзядоў, каб перадаць яго ў краіну сваіх польскіх унукаў* (19).

У аповесці паглыбляецца ўвага пісьменніка да стварэння мастацкіх характараў. Аўтар разам са сваімі героямі па-філасофску асэнсоўвае сучаснасць і гісторыю. Самі героі твора вельмі шчырыя, адкрытыя, добрыя душою. Непаўторныя, арыгінальныя вобразы пісьменнік стварае дзякуючы выключнаму веданню гісторыі гэтых мясцін. Аўтар сам родам з Беласточчыны, таму *ўласна перажытае, практычна-асабістае веданне жывой рэчаіснасці*³ ў творчай індывідуальнасці М. Андрасюка вылучаецца на першае месца. У паказе ўчынкаў некаторых герояў (напрыклад, гісторыі, калі дзядзька Коля закахаўся ў малюнак жанчыны на сцяне ў сваёй хаце) відаць далікатная аўтарская іронія, але пісьменнік, *нягледзячы на іранічнае да іх стаўленне, пэўнае як бы падсмейванне над імі, наяўнасць нейкіх бязглуздых быццам сітуацый...адносіцца добрачыліва, паважліва, з душэўнай цеплынёй. Бо ўсе гэтыя людзі яму блізкія, родныя*⁴.

² М. Андрасюк, *Белы конь*, Беласток 2006, с. 11. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

³ Я. Чыквін, *Сцэны з нашага тэатрума*, “Гэрмапілы” 2001, № 4–5, с. 268–270.

⁴ С. Андраюк, *Свет да болю блізкі*, с. 307.

Пачынальнік роду Іванюкоў і гісторыі Мясцічка – дзед Уладзімір, сапраўдны беларускі волат, *статны, высокага росту, сінявокі*. Вочы яго незвычайныя, іх блакіт *заходзіў настолькі глыбока, што спалучаўся з сэрцам*. Герой з цікавасцю глядзіць на свет, ён надзелены паэтычным чуццём і, па словах яго жонкі – бабкі Сонькі – *павінен быў стаць паэтам*. Аднак, гэта быў час і свет, у якім *нічога не ведалі пра паэтаў* (20), а ў кожнага было сваё месца і прызначэнне. Вось і жыў Уладзімір згодна свайму месцу, працаваў на зямлі, быў фурманам у пана Драгабыцкага. Пасля прыйшлі саветы і жорстка расправіліся з панама, а зямлю падзялілі.

Адметнасць характараў аповесці ствараецца мастаком перш за ўсё праз індывідуалізацыю мовы. Своеасаблівы стыль, арыгінальны аўтарскі почырк, вызначальная лексіка, багацце сінтасічных канструкцый, выкарыстанне вобразных параўнанняў – гэта толькі некаторыя адметнасці прозы пісьменніка.

Для надання твору асаблівага мастацкага каларыту аўтар па-майстэрску спалучае лексіку новага часу “інфармацыі” і размоўную лексіку: *У тых гады іншы быў таксама час – не дазваляў абы-каму закідваць яго ў віртуальныя астрогі камп’ютэраў, закоўваць у цэлюлоідныя калодкі кіно, а потым забаўляцца, соўваючы здарэнні наперад і назад, як мэблю па гасцінным пакой...* (20); *Зямля, загартаваная ў доўгай гісторыі ледавікамі, землятрусамі і шматлікімі сутычкамі з каметамі і астэроідамі, і гэты кароткі эксперымент вытрымала, не маргнуўшы вокам* (28).

Для стварэння вобразаў і непаўторнай атмасферы жыцця Мясцічка аўтар ужывае паланізмы: *палацовы* (20), *гавэндаць* (23), у *дупу* паляціце, а не ў неба (42), *обыватэль* (53), *файна* (44), *проша пана* (47), *рэверс* (49), *возны* (50), *ясна холера* (53).

У некаторых выпадках паланізмы выкарыстоўваюцца ў маўленні персанажаў з мэтай моўнай індывідуалізацыі. Так, неаднойчы ў маўленні дядзькі Колі сустракаем выразы *ясна холера* і *холера ясна*.

Апісваючы сцэну шлюбу сына Уладзіміра – Валодзі і Стэфаніі, аўтар знарок пераходзіць на польскую мову, калі бацюшка Сцяпан пытаецца ў нарочнай, ці згодна яна выйсці замуж. Царкоўнаслужыцель, бадай, упершыню за свой досвед выкарыстоўвае іншую мову, несвадомы паказвае адрознасць Стэфаніі ад іншых. Яна вылучалася сярод астатніх жанчын мясцічка не толькі сваім польскім паходжаннем, але і вытанчанымі манерамі, далікатнай знешнасцю. *“Блакітная кроў”, самая дзіўная жанчына, “асоба неабавязкова зямнога паходжання”* – так ставяцца да яе жыхары Мясцічка.

Пісьменнік ужывае і русізмы, але яны выкарыстоўваюцца не так часта ў параўнанні з паланізмамі: *точкі* (19), *арамат* (29), *красіць* (56).

У маўленне касавокага жаўнера, які забівае Султана, знарок уво-дзяцца русізмы, прычым ў ненатуральным выглядзе: *“хорошая лё-шадь. Хорошая. Малядэц”* (26). Такой недарэчнай мовай аўтар на-дае персанажу адмоўную ацэнку, паказвае яго бесчалавечнасць, ня-людзкасць. Спачатку далікатна гладзячы жывёлу па шыі, а пас-ля *пальцы слізганулі ў кішэню, і бліснула на сонцы кривое лязо сцізорыка, беспамылкова знайшло на конкай шыі патрэбную сабе жылку, і Султан, згінаючы калені, апусціўся ў траву. Кульнуўся на хрыбет, капыты затанчылі, перабіраючы залатыя струны сон-ца...* (26).

Гібель Султана – гэта сімвал адыходу у нябыт старога свету, упарадкаванага паводле маральных законаў, вядомага, традыцыйна-га, у якім *кожнай рэчы вызначалася канкрэтнае заданне, а чалавеку – месца* (21). Пасля гэтага надыходзіць хаос, бязладдзе, прыходзіць новы час перамен, чужы жыхарам Мясцічка. А Мясцічка – гэта і ёсць цэлы свет. І ў свеце гэтым усё перамяшалася, стала жорсткім і неда-рэчным, як у тэатры абсурду: *Султан... пасечаны на кускі, танчыў у кіпячай вадзе яшчэ двое сутак пад гукі гармоніка і глукія бубны жаўнерскіх страўнікаў* (26), а *нямецкія гусеніцы раз’язджаюць паніча Стасінка ў чырвоную пляму* (27).

Маўленчая характарыстыка вобразу Сталіна ствараецца дзякуючы аўтарскаму ўвядзенню рэплік гэтага персанажа з характэрным акцэнтам: *Гідэ эта Опака? Что такое там асобэннае, что товаріш-чам полякам хочіте падаріць?* (7); *Горка і все? Эт какая такая “горка”? Как наш Кавказ? А, можэт, даже выше?!* (8). Адчуваецца аўтарская іронія, гратэскавасць у абмалёўцы вобраза.

Уражвае апісанне партрэту Сталіна – яго незвычайных грозных вачэй, якія ўсё ведаюць і ўсё бачаць: *Ад такіх вачэй не ставацца і па другі бок зямнога паўшар’я, і пад зямлёй, і ў вадзе, і ў бяз-донным блакіце нябёсаў...* (7). Ад такога позірку чалавек нікавее і адчувае пачуццё нялоўкасці, нават страху. *Губляюцца рускія словы, у халодныя абдымкі крамлёўскіх сценаў прарываецца родны, гомель-скі акцэнт*: *“Особенно нічого там няма. Маленькая дзярэўня, горка пасярэдзіне...* (7).

Прастамоўная лексіка, дыялектызмы таксама сусракаюцца ў тво-ры і надаюць яму непаўторны каларыт, з’яўляюцца сродкам маўленчай характарыстыкі персанажаў: *І з чатырох куткоў пакоя выпайзаў страх, акірэчваў капітана...* (13); *Іванюк... прыхапіў сякеру, пачаў*

разбураць латы, енткі, кроквы (17); *цяля за цяляй* (31), *дылёўкі, морака* (33), *трындзіць* (47), *каўкнем* (92) і інш.

Назіраюцца шматлікія ўжыванні фразеалагізмаў. Усяго ў аповесці налічваецца 116 фразеалагізмаўжыванняў.

Большасць фразеалагізмаў выкарыстоўваецца без пэўных змен, з замацаванай структурай і значэннем: *так сабе* (6), *ад няма чаго рабіць* (6), *з нагі на нагу* (7), *на ляту* (8), *час ад часу* (9), *на век вечны* (10), *ведаць цану чаму* (11), *усё роўна* (12), *абвёў вачыма што* (13), *з усіх бакоў* (11); *мець на ўвазе што* (19), *па словах каго* (20), *сяк-так* (20), *пайсці на свой хлеб* (22), *хоць адбаўляй* (24), *на руках каго* (25), *галава трашчыць у каго* (25), *за спіной* (25), *не маргнуўшы вокам* (28), *саступаць месца чаму* (31), *прыходзіць на свет* (31), *ад рукі* (31), *з рук у рукі* (36), *можна сказаць* (46), *аддаваць чэсць* (91), *што яго ведае* (104), *як рукой падаць* (68), *не верыць сваім вачам* (108) і інш.

Неаднаразова сустракаем у аповесці з’яву фразеалагічнай варыянтнасці, пры якой фразеалагізмы выкарыстоўваюцца ў дзвюх, а то і болей разнавіднасцях, узаемазамяняльных у любым кантэксце. Так, у фразеалагізме *падаваць руку дапамогі* каму сустракаем лексічны варыянт дзяслоўнага кампанента *працягваць* – ***працягваць руку дапамогі*** каму (29); выразы *кропля ў кроплю* (33, 64), *на хвіліну* (49, 119) – агульнамоўныя лексічныя варыянты фразеалагізмаў *кропка ў кропку*, *на мінуту*; *абвесці вачыма* што (94) – марфалагічны варыянт фразеалагізма *абвесці вачамі* што і інш.

Нароўні з агульнаўжывальнымі, агульнамоўнымі фразеалагічнымі варыянтамі пісьменнік выкарыстоўвае і аўтарскія разнавіднасці фразеалагізмаў дзеля разнастайнасці маўлення ці для таго, каб пазбегнуць таўталогіі. Напрыклад, у выразе ***раскрываць дзверы*** каму куды (5) аўтар замест агульнаўжывальнага дзяслоўнага кампанента *адчыняць* (у фразеалагізме *адчыняць дзверы* каму куды – ‘даваць свабодны доступ, ствараць спрыяльныя ўмовы’) выкарыстоўвае сінанімічны – ***раскрываць***. Нароўні з фразеалагізмам *прыйсці ў галаву* каму ўжываецца аўтарскі варыянт – ***прыйдзе на думку*** (32). Замест агульнамоўнага фразеалагізма *прыходзіць на думку* каму выкарыстоўваецца выраз ***прыходзіць на памяць*** каму (62). Параўн. таксама *тычкаць пад нос* каму што – і ***тыркаць пад нос*** каму што (6), *паставіць кропку* – ***паставіць крок*** (51), *разявіць рот* – ***разявіць вусны*** (32).

Безумоўна, найбольшую цікавасць выклікаюць выразы, абноўленыя аўтарам з пэўнай стылістычнай мэтай, якія падпадаюць пад разнастайныя стылістычныя прыёмы. Звычайна фразеалагізмы ўжы-

ваюцца ў нязменным выглядзе, толькі невялікі працэнт (ад аднаго да пяці) ад агульнай колькасці ўжытых фразеалагічных адзінак абыгрываецца пісьменнікамі. У выпадку стылістычнага выкарыстання фразеалагізмаў – знарочыстага змянення іх значэння ці формы і значэння адначасова – стылістычная роля фразеалагізмаў нібы падвойваецца, яны ствараюць большы мастацкі эфект, аказваюць большае эмацыянальна-экспрэсіўнае ўздзеянне на чытача, чым пры сваім звычайным ужыванні.

Фразеалагізм *вымотваць душу* каму ('даводзіць каго-н. да знямогі, дапякаць, назаліць каму-н') творча абыгрываецца пісьменнікам у наступным кантэксте дзякуючы словам-актуалізатарам *высока, да самага горла: Усё мы ведаем, усё мы бачым, – казалі гэтыя вочы. І з чатырох куткоў пакоя выпаўзаў страх, ажірэчваў капітана, прысаджваўся на грудзі, напіраючы каленямі на страўнік, **выціскаў душу** высока, да самага горла* (13). Тут назіраецца таксама і аўтарскі варыянт дзеяслоўнага кампанента (*вымотваць – выціскаць*).

Стылістычны прыём разгортвання метафарычнага кантэксту на вобразнай аснове фразеалагізма *трымаць высока сцяг* чаго, каго, чый сустрэкаем у наступным кантэксте: *Трындзіць старык ад залішне доўгага жыцця... Мінуйшына не вернецца, бо не дазволіць наш **высока ўзняты сцяг!** У такія хвіліны нам хацелася стаць дарослымі, пераняць гэты **сцяг** і разгарнуць **яго** на ўвесь свет* (47). Аўтар на аснове дзеяслоўнага фразеалагізма *трымаць высока сцяг* ужывае наватвор – назоўнікавы выраз *высока ўзняты сцяг* і далей стварае метафарычны кантэкст на яго вобразнай аснове.

Прыёмам ускладнення фразеалагічнага кампанента словам свабоднага ўжывання абыгрываецца фразеалагізм *адпраўляць на той свет* каго ('забіваць, знішчаць, даводзіць да смерці'): *[Сталін] вяччаў народы, даваў ім новыя імёны, а калі што запіраўся, не гуляючы ў залішнія паніжыды, **выпраўляў оптам на іншы свет*** (16). Адначасова тут назіраем аўтарскую варыянтнасць (*адпраўляць – выпраўляць, той – іншы*). Ускладненне фразеалагізма словам свабоднага ўжывання *оптам* зроблена з мэтай праўдзівага паказу вобразу Сталіна, які знішчаў цэлыя народы. Абноўлены фразеалагізм набывае сэнсавое прырашчэнне і абазначае 'забіваць, знішчаць, даводзіць да смерці вялікую колькасць насельніцтва'.

Гэтым жа прыёмам абыгрываецца фразеалагізм *дарогі разыхліся* чые ('блізкія сувязі, адносіны спыніліся паміж кім-н.'). Выраз ужываецца пры апісанні рознага жыццёвага выбару братоў-блізнятаў – Колі і Антона: ***Блізнячыя сцежкі братоў пачалі разыходзіцца*** (41).

Адначасова пісьменнік выкарыстоўвае аўтарскі варыянт кампанента (*дарогі-сцезжкі*).

Варта спыніцца на выкарыстанні фразеалагізма *рассыпацца дробным макам*, які мае значэнне ‘лісліва дагаджаць каму-н., паддобрывацца да каго-н.’ Пісьменнік двойчы выкарыстоўвае гэты выраз, але ў іншым значэнні: *Люстра на сцяне не рассыпалася дробным макам* (84). У гэтым выпадку фразеалагізм ужываецца ў адносінах да неадусаўлёнага прадмета і мае значэнне ‘разваліцца, разбурыцца’. У наступным кантэксце размова ідзе пра Сашку, які працаваў сталяром: *Ніхто таксама дакладна не ведае, куды дзеўся Сашка. Знік, рассыпаўся дробным макам сасновыя апілкаў. Фабрычныя прыбіральшчыцы згарнулі іх у маленькую сасновую дамавінку, а мы занеслі яе на праваслаўныя могілкі* (94). Тут выраз мае значэнне ‘знікнуць, памерці’ і ўжываецца ў адносінах да чалавека. Аўтар творча ўскладняе гэты фразеалагізм словазлучэннем *сасновыя апілкаў*, гэтым самым паказваючы на непарыўную сувязь героя са свайёй сталярскай працай.

Неаднаразова выкарыстоўваюцца ў аповесці фразеалагізмы з “часавымі” кампанентамі *час, век: час ад часу* (4 ужыванні), *на век вечны* (5 ужыванняў). Звязана гэта, відаць, з самім зместам твора, дзе персанажы паказаны ў развіцці, гісторыя і асабістыя падзеі кладуць на іх свой адбітак. Частае ўжыванне фразеалагізмаў з кампанентам *свет* (*з’ехаць у свет, выцягваць у свет, пайсці ў свет, махнуць у свет*) тлумачыцца, на нашу думку, тым, што многія з герояў пакідаюць сваю малую радзіму і з’язджаюць.

Асаблівасцю аўтарскага стылю з’яўляецца наяўнасць частых вобразных параўнанняў. Так, напрыклад, каб узмацніць ацэначную характарыстыку вобраза Сталіна, ужываецца параўнанне *бы кроў горца: Таіліся там кадзі, запоўненыя далікатным, белым Напарэўлі, сухім чырвоным, бы кроў горца, Мукузаны...* (15).

У пачатку аповесці ў сцэне, калі дзед Уладзімір імкнецца адстаць сваю зямлю і ўгаворвае капітана перанесці мяжу, сустракаем яркае параўнанне *што сабацы муха: А камі б так ад’ехаць крыху ў бок з гэтай граніцай? – Як у бок? Куды? – Ну, крокаў на сто. Саюзу гэта ж тое, што сабацы муха* (11).

Часам пры апісанні жывых прадметаў ці з’яў аўтар надае ім рысы жывой істоты, выкарыстоўвае прыём персаніфікацыі. Так, вобраз вайны набывае рысы драпежнай, крыважэрнай істоты, якая знішчае самых лепшых: *Вайна зайсёды жыла побач, як блохі і хваробы, кармілася людзьмі, вызначаючы адных у жывыя ахвяры, іншых у мёртвыя героі* (19).

Паказваючы Мясцэчка, пісьменнік спыняе ўвагу на апісанні Дома партыі з яго “насельнікамі”: *Гэты гмах, які заўсёды зірыў на вуліцу высокімі чорнымі вокнамі, рабіў уражанне мёртвага, пакінутага самому сабе... Мёртвасць была ўсё-ткі толькі павярхоўнай... Кандыдаты ў кіраўнікі або дырэктары, бы цацачныя салдацікі, доўга круціліся ў тоўстых пальцах сакратароў. Цацкі ўсміхаліся какетлівымі ўсмешкамі, тактоўна пералічвалі заслугі, вышэптвалі ўсе гісторыі свайго жыцця – чыстыя, бы сляза анёла* (35). Параўнанні надаюць выказванню іранічнае адценне і служаць, каб паказаць нікчэмнасць, несамастойнасць гэтых асобаў.

Пры апісанні ранку пісьменнік выкарыстоўвае некалькі параўнальных зваротаў, якія таксама ствараюць жартаўлівае ўражанне: *А дзень уставаў прыгожы, як маладая панна ў храме, і гучны, як касцёльны звон, і адпуцаваны, як дэпутат мясцовага самакіравання ў дзень сесіі свайго рады* (63).

Такім чынам, мова аповесці служаць аўтарскім задачам у раскрыцці мастацкіх задач твора, выступае сродкам характарыстыкі персанажаў, арганічна збліжае голас аўтара з голасам яго герояў. *Мова набывае ў пэўнай ступені сакральнае значэнне, яна становіцца сродкам самавыяўлення не толькі самога творцы, але і глыбіннай, падкоркавай сутнасці самасвядомасці яго герояў. Магчыма, менавіта таму проза М. Андрасюка арганічна ўліваецца ў плынь беларускай праявінай традыцыі, пераасэнсоўваючы і папаўняючы яе здабыткі*⁵.

STRESZCZENIE

CECHY JĘZYKOWE POWIEŚCI MICHASIA ANDRASIUKA „BIAŁY KOŃ”

W artykule omówiono cechy językowe powieści Michasia Andrasiuka „Biały koń”: zastosowanie idiomów, miejscowej gwary, polonizmów i rusycyzmów oraz zwrotów porównawczych. Przedstawiono także rolę źródeł językowych w tworzeniu obrazów, określono wybrane cechy stylu pisarza.

Słowa kluczowe: oryginalny autorski charakter pisma, indywidualizacja języka, polonizmy, rusycyzmy, dialektyzmy, frazeologizmy, porównania, techniki personifikacji.

⁵ Г. Тычка, *Проза Міхася Андрасюка: пошукі новых шляхоў мастацкага асэнсавання жыцця*, “Тэрмапілы” 2003, № 7, <http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/termapily/07/13.htm>.

S U M M A R Y

LINGUISTIC FEATURES OF MIKHAS ANDRASYUK'S NARRATIVE
“WHITE HORSE”

The article deals with the linguistic features of Mikhas Andrasyuk's narrative “White Horse”: the use of idioms, vernacular, Polonisms, Russisms, comparative expressions, etc. The role of linguistic resources in the creation of images is studied, and some peculiarities of the writer's style are identified.

Key words: original handwriting, individualization of language, Polonisms, Russisms, dialect words, phraseologisms, comparison, personification techniques.